

már úgy látja, hogy elmarad a világtól, de hogy vele haladjon, úgymond:

Már nem arravaló se Korom se Vérem,  
Tsak még ez egy darab el-tűrését kérem. (Baráts. 215. l.)

Megérvén pedig a kétszer 6 = 66 esztendőt, már nem is emlegeti írói mivoltát, csak azt kívánja, hogy meleg, derült szívének emléke maradjon fenn, nem országszente, nem örökké, csak, míg ifjabb barátai élnek, azok körében:

Én mint Barát közzületek árnyékként majd el tűnök,,  
De *Barátság-Mesteréül* jelen lenni nem szűnök —

Én pedig MÁTYÁSI JÓZSEFRŐL, az Alföld népének hivatott költőjéről, CSOKONAINAK és ARANYNAK stílusbeli közvetlen elődjéről, azt mondom az ő tulajdon szavaival, hogy:

Hia fenn marad a' Nép, 's Magyarul szóll szája,  
Emlékezetben él annak Poetája. (Baráts. 218. l.)

Mert az volt!

Mészöly Gedeon.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

### Magyarországon átvett bolgár-török jövevényszó-e a *vályu* szó?

NÉMETH Gyula nemrég megjelent nagyérdekű könyvében olvasom a következőket: „Úgy látom, hogy a bolgár-török nyelvi hatás a mai Magyarország területén is folytatódott. Bizonyítja ezt a *vályu* szó. E szó őstörök alakja *oluk* (Jegyzetben: „esetleg *oyluk*“). Dunai bolgár megfelelője \**valuy* (vö. őstörök *üč* ~ dunai bolgár *več*-) s e \**valuy* alak megfelelője a magyar *vályu*“.<sup>1</sup>

Tudvalevőleg kísérlet történt az utóbbi években annak a bizonyítására, hogy a Tiszántúlnak nem szláv, hanem bolgár-török lakossága volt a honfoglalás idejében. Ennek a bizonyítását egyes nyelvészeink helynevek etymologizálása útján próbálták meg; alkalmam volt azonban egyrészt kimutatni, hogy

<sup>1</sup> Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása 1930, 126/27. l.

a javasolt helynévi magyarázatok sorra tévesek, másrészt pedig sikerült pozitív bizonyítékokat is szolgáltatnom abban a tekintetben, hogy a Tiszántúlnak is volt szláv lakossága a honfoglalás korában.<sup>2</sup> Ezen megállapításaimmal Németh Gyulának fent közölt tanítása ellenmondásban látszik lenni, és ezért számomra szükségessé vált ezen etymológiát nyelvészetileg megvizsgálni.

Németh Gyula sajnos csak apodiktikusan fejezi ki magát; gondolatai, amelyek ezen feltevéshez vezettek, még szakemberek számára is meglehetősen homályban maradnak, ezért a kérdés előzményeit is röviden vázolni akarjuk.

Ennek az etymológiának, mint nyelvtudományunkban annyi száz helyesnek — de helytelennek is MUNKÁCSI Bernát az apja (Ny. K. 17, 100; 20, 473; KSz. 7, 253). Erre az etymológiára az a körülmény nyújtott neki módot, hogy a csuvasban van egy *valak*, *volak*, „Mühlgerinne” szó, amelyet a magyar szón kívül kapcsolatba hozott kazáni tatár *ulak* „Trogrinne” szóval is. Az etymológiát GÖMBOCZ Zoltán arra való hivatkozással, hogy az őstörök első szótagbeli *o*-nak és *u*-nak a magyarban általánosan (szókezdetben is) *o* felel meg, elvetette (v. ö. MSFOu XXX, 223). Ezek az előzmények. — Németh a nehézségeket egy feltevés bevezetésével kísérelte meg áthidalni. Úgy gondolja ugyanis, hogy a dunai bolgár-törökök nyelvében már a magyar honfoglalást megelőzőleg bekövetkezett egy hangváltozás, amely a volgai bolgárság utódainak, a csuvasoknak a nyelvében valamikor szintén végbement, mint ezt a csuvas nyelv tanúsítja. A csuvasban ugyanis az őstörök szókezdő *o*-nak *vi*-, *vu*- felel meg (vö. Gombocz, MSFOu XXX, 146), amely korábbi *va*- szókezdetből fejlődhetett; legalább is erre lehet következtetni abból a körülményből, hogy a 14. századi volgai bolgár sírfeliratokban a köztörök *on*-nak (= 10) *van* felel meg (v. ö. Németh, i. m. 90). Németh Gyula felteszi, hogy a volgai bolgárok a Kaukázus vidékéről vándoroltak észak felé (i. m. 314), a Volga-Káma melletti területeket azonban TALLGREN szerint, akinek a felfogását Németh is osztja (v. ö. i. m. 88), már 600 körül elfoglalták. Ezek szerint ez az *o*- > *va*- hangváltozás csak ezen vándorlás után következhetett be a volgai bolgárság nyelvében, mert hisz különben a magyar nyelv megfelelő bolgár-török jövevényszavaiban is kimutatható volna. — A dunai bolgárok

<sup>2</sup> UJb. 6, 434/45; „Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás“, Szeged, 1930 c. brosürámban és Zeitschrift f. ONF., 1930, 3—34, 105—140.

viszont 679-ben lépték át Esperich vezérlete alatt a Dunát és alapították meg a dunai bolgár birodalmat. Hogy pedig a VIII. sz. elejéig a dunai bolgárok nyelvében *o* > *va*-hangváltozás nem következett be, azt világosan tanúsítja az a körülmény, hogy Agathon diakonus 713-ban a Thráciát zsákmányoló bolgárokat *unogur* vagyis *onogur bolgároknak* nevezi (v. ö. MORAVCSIK, UJb. 10, 67). Az *onogur* név pedig a bolgároknak csak saját neve lehetett (v. ö. UJb. 10, 73). — Sőt esetleg az is bizonyítható, hogy valami *o* > *va*-hangváltozás a dunai bolgárban még a IX. sz. elején sem következett be: *Omurtag* kán (824—36) neve tanúsíthatja ezt — ő volt az utolsó török nevű dunai bolgár uralkodó — ha t. i. a szókezdő *o*- ebben a névben őstörök *o*-nak felel meg. És ezt tanúsíthatja esetleg *Omurtag kán Onegavon* nevű vitézének e neve is, aki épen a Tisza mellékén esett el.

Ezzel a két költözéssel a bolgárság két csoportja között a nyelvi elkülönözés mindenesetre teljessé vált. (Magyarország területére a dunai bolgárok csak a 9. század elején folytatott hódító és zsákmányoló hadjárataik során kerülhettek.) Németh Gyula mégis azt teszi fel, hogy ezen nyelvi elkülönözés ellenére — a török nyelvek közismerten a világ legkonzervatívabb nyelvei közé tartoznak — a dunai bolgárság nyelvében ugyanazon hangváltozások következtek be, mint amelyeknek emlékei a volgai bolgárság nyelvében megmaradtak. Ilyen nyelvi csodákban hinni nem lehet!

Feltevése érdekében hivatkozik ugyan Németh Gyula őstörök *üč* ~ dunai bolgár *več*-megfelelésre is. Azonban nem lehet belátni, hogy ezen egyeztetés mennyiben indokolhatná őstörök *o* ~ dunai bolgár *va*-megfelelés feltevését. Őstörök *üč* ~ bolgár-török *več*- egyezésből legfeljebb őstörök *u* > dunai török *va*-megfelelésre lehetne következtetni, de *o* > *va*-hangfejlődésre semmiesetre sem. — Emellett pedig van ennek a párhuzamként felhozott egyeztetésnek egy másik szépséghibája is, amit szintén nem hallgathatok el. Amint Németh művének 92. lapján olvasom, ennek az egyeztetésnek a forrása a finn szlavistának, MIKKOLÁNAK az a dolgozata, amelyben megpróbálkozott a dunai-bolgár fejedelemjegyzék nem szlávnyelvű kifejezéseinek megfejtésével. Mikkola ugyan kitünő szlavista, de — úgy látszik — turkologiai téren neki sincs szerencséje, mert dolgozatával szemben nemcsak MARKWART helyezkedett teljesen elutasító álláspontra (a kérdésben való illetékességét két-

ségbe vonni nem lehet, mert hisz pl. az Avitochol = Attila egyeztetés is, amelyből annyi elmélet sarjadt irodalmunkban, tőle és nem Mikkolától való), hanem Mikkola szómagyarázatait philologiai szempontból lehetetleneknek ítéli W. BANG, a kiváló berlini turkologus is (v. ö. UJb. V. 297 l. 4. j.). Nekem magamnak a kérdésben véleményem nincs, de annyi a felhozottak után senki számára sem kétséges, hogy a Mikkola-féle szóegyeztetésekre, mint nyelvi tényekre addig hivatkozni nem lehet és nem szabad, amíg valaki az egész kérdéskomplexumot nem revideálta. Ez eddig nem történt meg. Markwart tervezett ugyan ilyesmit, de tragikus halála megakadályozta tervének kivitelében; esetleg a hagyatékából, amelyben bizonyára rengeteg a magyar őstörténetre vonatkozó anyag van, előkerülnek még erre vonatkozó jegyzetei.

A felhozottakból kitűnik, hogy a legcsekélyebb alapja sincs annak a feltevésnek, hogy a *vályu* szó a Magyarországon feltételezett bolgár-török nyelvéből kerülhetett volna a magyar nyelvbe. Néhány esetleg bolgártörök eredetű magyar személynévből pedig époly kevéssé következik az, hogy Magyarországnak a honfoglalás idejében bolgártörök lakosai lettek volna, mint abból a körülményből sem következik Magyarország honfoglaláskori lakosságára nézve semmi, hogy a honfoglaló magyarság egyes törzseinek a nevei bolgártörök eredetűek, amint ezt Németh Gyula kimutatta. — Ha azonban valaki minden áron bolgártörök eredetűnek óhajtja tartani a *vályu* szót, erre is kínálkozik mód, anélkül, hogy Magyarországon megtelepült bolgártörököket kellene kombinációba vennünk. A *besenyő* szó ugyanis bolgártörök eredetű a magyarban, pedig a besenyőket a magyarság csak a IX. század második felében ismerhette meg; ez azt mutatja, hogy a bolgártörökök és magyarok között az érintkezés a IX. sz. során sem szűnt meg teljesen (v. ö. NÉMETH i. m. 126). Így tehát ezen az úton nemcsak a *besenyő* népnév, hanem a *vályu* szó is eljuthatott volna a magyarba, mert ha az *o* > *va*-hangfejlődést Németh még a dunai bolgárok nyelvére nézve is feltehetőnek tartja, akkor mennyivel inkább feltehető volna az a Lebedia közelében lakó bolgártörökök nyelvére nézve. Nyilvánvaló tehát, hogy a *vályu* esetében nem tények kényszerítenek bizonyos feltevésekre, hanem vannak elkényszeredett feltevések, amelyeknek igazolásához bizonyos tények volnának szükségesek.

Kérdés azonban, hogy a kazáni *ulak*, csuvas *volak*, *valak* alapján egyáltalán lehet-e bolgártörök eredetűnek tartanunk a

magyar *vályu* szót, vagyis fennállhat-e olyan összefüggés ezen szóalakok között, aminőt Németh Gyula megkonstruált. Ennek megállapítására a mai kazáni és csuvas szóalakokat a feltételezett őstörök szóalakból kiindulva kívánjuk megvizsgálni. A feltételezett őstörök *\*oluk* ~ kazáni *ulak* szóalak első felének a mai csuvasban egyéb szavak tanúsága szerint *vul-*, *vil-* felelne meg; v. ö. ozm. *ojna* ~ kaz. *ujna* ~ csuv. *vil'a*; kún *orun* ~ kaz. *urēn* ~ csuv. *virēn*; kún *ot* ~ kaz. *ut* ~ csuv. *vuť*. (GOMBOCZ, MSFOu XXX, 146). — A feltételezett őstörök szóalak *-uk* végződésének a csuvasban csupán *-ō*, vagy egy redukált *-ē* felelne meg, mert a szóvégi őstörök *-k* és *-g* a csuvasban többszótagú szavakban minden esetben elveszett (v. ö. Gombocz, MSFOu XXX, 170); az őstörök *u*-nak pedig a csuvasban *ē* vagy *ō* a megfelelője (Gombocz, i. h. 146), pl. magyar *korom* ~ ozm. *kurum* ~ csuvas *xorēm* (Gombocz, i. h. 100). Ezek szerint tehát őstörök *\*oluk* hangkapcsolat csuvas megfelelőjeként *vulē* — *vulo* — *vilē* — *vilō* szóalakot kellene várunk. Ez a várható szóalak, amely a csuvas nyelv hangfejlődésének teljesen megfelel, annyira lényegesen különbözik, a csuvasban ténylegesen meglévő *valak*, *volak* „Mühlgerinne” szó hangalakjától, hogy ezt a nehézséget nézetünk szerint semmiféle hypothézis közbeiktatásával elhárítani nem lehet.

Hasonló nehézségre bukkanunk akkor is, ha a feltételezett őstörök *\*oluk* szóalakot a kazániban meglévő *ulak* szóval vetjük egybe. Őstörök *ol-* hangkapcsolat feltevésének a lehetősége a kazáni *ulak* alapján nyilvánvaló, mert hisz — amint ez GOMBOCZ összeállításaiából is kitűnik — őstörök *o*-nak a kazániban *u* a megfelelője. Nehézségek vannak azonban a feltételezett *-uk* szóvéget illetőleg, mert hisz pl. ócsuvas *\*urč-uy* (m. *orsó*) szóalaknak a kaz.-ban *orč-ok* felel meg (Gombocz, i. m. 110), ócsuv. *\*tan-uy*, *\*tan-yy* (m. *tanu*) szóalaknak pedig *tan-āk*. A kaz. *ulak* alapján ezek szerint valami őstörök *\*oluk* szóalakot feltenni nem lehet. Mivel az őstörökben *-ok*, *-og* szóvégződés elő nem fordulhat (török szavak második szótagjában egyáltalán hiányzik az *o* hang), tehát még csak őstörök *-yk* és *-ak* szóvég jöhetne tekintetbe. Az őstörök *-yk* szóvégnak a kazániban ma is *-yk* felel meg (v. ö. Gombocz, i. m. 172), így tehát nem marad egyéb hátra, mint a kaz. *ulak* szóalak számára őstörök *-ak* szóvéget feltételezni, már t. i., ha szükségessé válik ezt a modern szóalakot egy őstörök nyelvi formára visszavezetni. Az utóbbi forma mindenesetre összhangban volna a tényekkel, mert hisz

őstörök \**kumlak*-nak (m. *komló*), a kaz.-ban hangátvetéssel *kolmak* felel meg (Gombocz, i. m. 97), ócsuv. *tarla*,-nak (m. *tarló*) ~ kaz. *tarlau* (Gombocz, i. m. 128) stb. Vajjon nem azért tartotta szükségesnek Németh a m. *vályu* ~ kaz. *ulak* szóegyeztetés esetében egy őstörök \**oluk* alakból kiindulni, mert a m. *vályu* szó a régiségben az Okl. Sz. szerint mindig *valw* alakban jelenik meg, olyan korban, amikor a *tarlay*-ból és *kumlay*-ból fejlődött *tarló* és *komló* következetesen *tarlo*, *komlo* alakban jelentkezik? Más szavakkal: vajjon Németh nem a magyar szó hangalakjára volt tekintettel, amikor a kiindulásul szolgáló őstörök szóalakot megkonstruálta, hogy azt egy feltételezett dunai bolgártörök szóalak segítségével hozzánk eljuttassa?

Bármint legyen is ez, a felhozottakból kitűnik, hogy a m. *vályu*, kaz. *ulak* és csuv. *valak*, *volak* szóalakok között nem tehető fel olyan kapcsolat, aminőt Németh Gyula feltenni óhajtott. Hinni szeretném, hogy fejtegetéseimmel sikerült Németh Gyulát is meggyőzőnöm arról, hogy a magyar *vályu* szó sem alkalmas annak a tételnek a bizonyítására, amely szerint őseink a honfoglalás idején Magyarország területén is érintkezhetek volna még bolgártörökökkel.

Moór Elemér.

### Listásgazda.

A hajduszoboszlói juhtartó gazdaság 30—40-es csoportba tömörül. Ez a társulat maga közül vezetőt választ: ez a *listásgazda*. Nevét onnan vette, hogy ő vezeti a listát vagyis a tagok névjegyzékét, kiosztja a pásztorbért. Ő hívja össze és vezeti a gazdaság üléseit, helyt ad a gazdatársulatnak gyűléskor: „*helyadó gazda*” is a neve. Itt van évente háromszor a „*gazdasági evés*”. Nyírásra az ő udvarára hajtják a birkát, ősszel is az ő udvarára megy a birka és itt „*hányják el a birkát*”. A birka elhányás annyit jelent, hogy a nyájjuhász elosztja minden gazdának az ő birkáját. A listásgazda nagyon tekintélyes állást tölt be és nagyon rá kell szolgálni gazdatársai bizalmára.

Ecsedi István.

### Gazdasági evés.

A társulati együttérzés ápolásának régi szép példája divatozik ma is Hajduszoboszlón. A juhtartó gazdák az együttérzés ápolására évente háromszor „*gazdasági evést*” rendeznek. Ez a három évés *juhászfogadás*-kor, *báránynyírás*-kor és *ősziszám*-